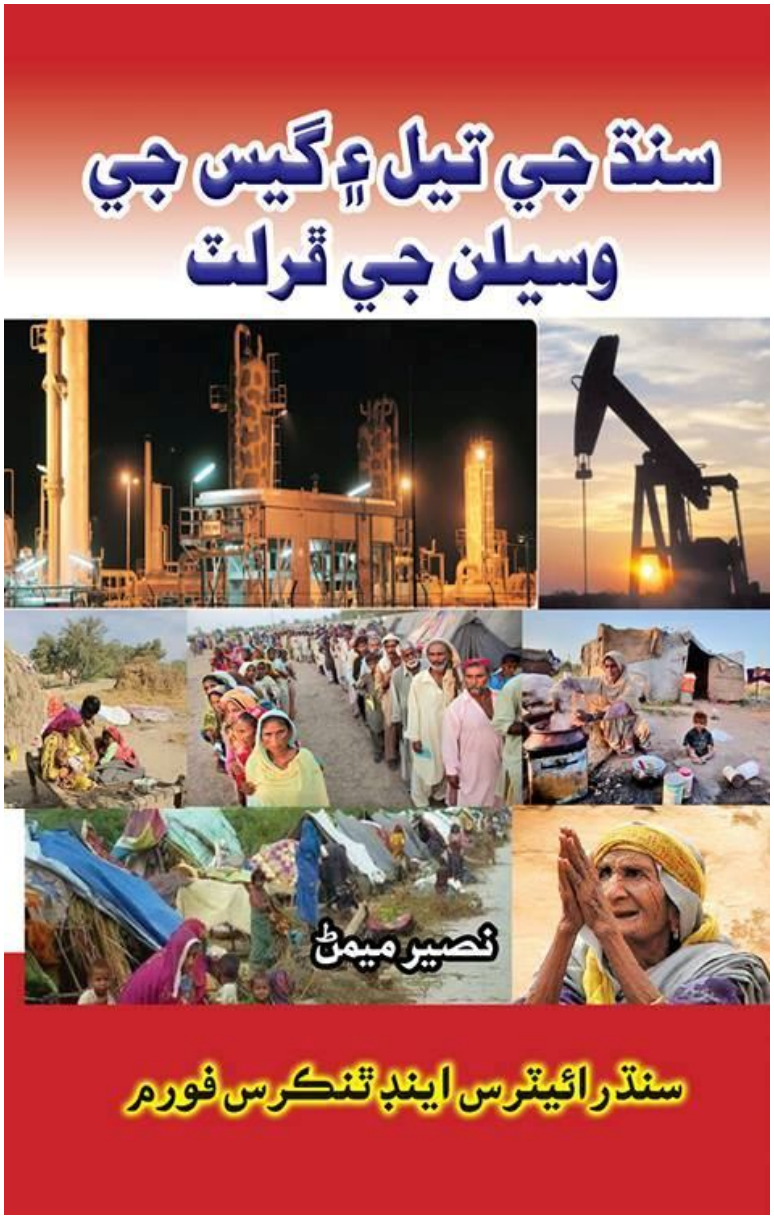

سنڌ جي تيل ۽ گيس جي وسيلن جي قرلٽ

(سنڌي عوام جي محرومي ۽ پ پ حڪمرانن جي نااهلي)

نصير ميمڻ

پاران: سنڌ رائيٽرس اينڈ ٽنڪرس فورم

سنڌ سلامت ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن سلسلي جو ڪتاب نمبر پنجياسي (85) **"سنڌ جي تيل ۽ گئس جي وسيلن جي ڦر لٽ "** اوهان اڳيان پيش آهي. هن اهم ڪتاب جو ليکڪ **نصير ميمڻ** آهي.

هي ڪتاب **سنڌ رائيٽرس ۽ ٿنڪرس فورم** پاران ڇپائي سنڌي عوام تائين آندو ويو آهي جنهن ۾ ڪيترائي دستاويز، انگ اکر ۽ ثبوت شامل آهن، جيڪي اهو ثابت ڪن ٿا ته ڪيئن نه خوشحال سنڌ جا وسيلا ڦري ان جي مالڪ سنڌين کي بک ۽ بدحالي ڪناري پهچايو ويو آهي. مان ٿورائتو آهيان سائين امان الله شيخ صاحب جو جنهن هن ڪتاب جي سافٽ ڪاپي موڪلي ڏني ۽ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سڄي دنيا جي سنڌين تائين پهچائڻ جو تاڪيد ڪيو آهي. سيني سنڌ دوستن کي گهرجي ته هن ڪتاب جو مطالعو ڪن ۽ سنڌ جي آجپي لاء ۽ سنڌ سان ٿيندڙ زيادتين خلاف هر فورم تي پنهنجو ڪيس پيش ڪن.

اوهان سيني دوستن، پائرن، سڄڻن، بزرگن ۽ ساجاهه وندن جي قيمتي مشورن، راين، صلاحن ۽ رهنمائي جو منتظر.

محمد سليمان وساڻ

مينيجنگ ايڈيٽر (اعزازي)

سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام

salamatsindh@gmail.com

www.sindhsalamat.com

فهرست

1. پس منظر: 5
2. سنڌ ۾ تيل ۽ گيس جا وسيلا: 7
3. سنڌ جون سيپ کان اهم آئل اينڊ گيس فيلڊز: 9
4. سنڌ جو پاڪستان جي تيل ۽ گيس جي پيداوار ۾ حصو 11
5. تيل ۽ گيس پيدا ڪندڙ علائقن جي ماڻهن جي ترقيءَ جي صورتحال:.... 14
6. روزگار: 16
7. ڪميونٽي ڊولپمينٽ: 19
8. پروڊڪشن بونس: 21
9. ماحولياتي تحفظ جي پابندي: 23
10. صوبن جا آئيني حق: 25
11. صوبائي حڪومت جو ڪردار: 28
شامل دستاويز نمبر 1: 1989/90ع کان 2013/14ع تائين سنڌ کي ملندڙ رائلٽي. 31
شامل دستاويز نمبر 2: شروعاتي اپائن بابت سپريم ڪورٽ جون هدايتون: 32
شامل دستاويز نمبر 3: پٽيشن نمبر 6 سال 2013 جي سنوائيءَ وقت سپريم ڪورٽ جو مشاهدو ۽ راءِ. 35

* * * * * *

چاپو پهريون: آگسٽ 2014ع

سنڊيڪار: مظفر بخاري

چپيندڙ : گزاز پريس ڪراچي

تعداد: 10 هزار

* * * * * *

1. پس منظر:

سپريم ڪورٽ آف پاڪستان هڪ ڪيس جي ٻڌڻيءَ دوران اهي ريمارڪس ڏنا هئا ته جيڪڏهن تيل ڪمپنيون پنهنجي آمدنيءَ جو درست استعمال ڪن ها ته سانگهڙ، گهوٽڪي ۽ بدين جا شهر اڄ پئرس بڻيل هجن ها. سپريم ڪورٽ جي اها راءِ ڪا غيرحقيقي به نه آهي. انهن علائقن جي ڳوڻن ۽ شهرن کي ڏسجي ته ڪنهن کي به يقين نه ايندو ته هيءُ اُهي علائقا آهن جيڪي هائيڊرو ڪاربان جي دولت سان مالامال آهن جنهن جي مالیت اربين ڊالر آهي. سپريم ڪورٽ جي انهن ريمارڪس مونکي ايران جي قومپرست وزيراعظم محمد مصدق جي ياد ڏياري ڇڏي. 1951ع ۾ هن تيل ۽ گيس جا وسيلا قومي تحويل ۾ ونندي چيو هو ”تيل مان حاصل ٿيندڙ روينيو مان اسان جي سڄي ملڪ جي بجيٽ کي متوازن بڻائي سگهجي ٿو ۽ ان سان اسين غربت ۽ صحت سان گڏ پنهنجي ملڪ جي ڏتڙيل ماڻهن جي حالت به بهتر بڻائي سگهون ٿا.“ مصدق انتهائي بيباڪيءَ سان تيل ۽ گيس جي صنعت کي قومي تحويل ۾ ونڻي ڇڏيو. جيڪا ان وقت اينگلو پرشين آئل ڪمپني نالي هڪ برطانوي ڪمپنيءَ جي تحويل ۾ هئي ۽ ان کي اڇڪلهه برٽش پيٽروليم چيو وڃي ٿو. هن جو اهو قدم عالمي سطح تي هڪ وڏو ڏوهه سمجهيو ويو ۽ 1953ع ۾ سي آءِ اي جي مدد سان سندس حڪومت جو تختو اونڌو ڪري ڪيس اقتدار کان محروم ڪيو ويو.

سپريم ڪورٽ اها بروقت مداخلت ٿنڀو آدم بار ايسوسيئيشن جي حلف برداريءَ واري تقريب دوران ڪئي جنهن جي صدارت تڏهوڪي چيف جسٽس آف سپريم ڪورٽ جناب جسٽس افتخار محمد چوڌريءَ ڪئي هئي. ايسوسيئيشن جي صدر ايڊووڪيٽ عبدالحڪيم کوسي پنهنجي تقرير دوران سانگهڙ ضلعي ۾ ڪم ڪندڙ تيل ۽ گيس ڪمپنين جي زيادتين بابت حقائق پيش ڪيا. هن ماحول کي رسندڙ هاڃي متعلق به معقول قسم جا دليل پيش ڪيا ۽ ان سان گڏ مقامي ماڻهن کي روزگار نه ڏيڻ ۽ سماجي گهرجن جي پورائي کان تيل ۽ گيس ڪمپنين جي انڪار جو به ذڪر ڪيو. چيف جسٽس ان تقرير جو فوري نوٽيس ونندي ان تقرير کي پٽيشن قرار ڏئي اها سپريم ڪورٽ جي انساني

حقن واري سيل (ايڇ آر سي) جي حوالي ڪري رپورٽ پيش ڪرڻ لاءِ چيو جنهن جو نمبر HRC No. 13371-S/2013 هو. ايڇ آر سي ان سلسلي ۾ پيٽروليم ۽ قدرتي وسيلن واري وزارت جي سيڪريٽريءَ کي پنهنجو موقف پيش ڪرڻ جي هدايت ڪئي. سيڪريٽريءَ جي موقف کي غيرتسلي بخش قرار ڏيندي ايڇ آرسي اهو معاملو آئين جي آرٽيڪل (3)184 تحت عدالت آڏو پيش ڪري ڇڏيو. جيئن ئي اهو معاملو عدالت جي روبرو پيش ٿيو ته ڪافي ماڻهن ان ۾ ڏر ٻڌجڻ لاءِ عدالت سان رجوع ڪيو. جن ۾ هرنائي بلوچستان جي سردار عبدالله خان ماڑي گيس خلاف قدم کڻڻ جو به مطالبو ڪيو ۽ ٻين ۾ گهوٽڪي سنڌ جو روشن علي ۽ ڪرڪ خيبر پختونخواه مان چونڊيل قومي اسيمبليءَ جو ميمبر ناصر خان خٽڪ به شامل هئا. جن پنهنجن علائقن ۾ تيل ۽ گيس جي ڳولا ڪندڙ ۽ ڪيندڙ ڪمپنين (ايِ اينڊ پي ڪمپنين) خلاف به درخواستون داخل ڪيون.

ان ڪيس جي پهرين ٻڌڻي 19.8.2013 تي ٿي. جنهن ڪانپوءِ اسلام آباد ۾ ان ڪيس جون مختلف تاريخن تي ٻڌڻيون ٿيون ۽ ڪراچيءَ ۾ تاريخ 19.9.2013 تي سنوائي ٿي ۽ آخرڪار 28.10.2013 تي حتمي ٻڌڻي ڪري ڪيس جو فيصلو محفوظ ڪيو ويو.

ڪيس هلندي بحث دوران اهو انڪشاف ٿيو ته تيل ۽ گيس جي ڪمپنين کي وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن وٽ 780 ارب رپيا جمع ڪرايا هئا، جيڪي سنڌ ۽ بلوچستان جي لاڳاپيل علائقن جي ترقيءَ لاءِ هئا. پر افسوس جو صوبائي حڪومتون اها رقم انهن پنڌتي پيل علائقن جي ترقيءَ تي خرچ ڪرڻ لاءِ ڪوبه شفاف ميڪنزم جوڙي نه سگهيون ۽ اهڙيءَ طرح اها رقم عوام جي پلي لاءِ استعمال نه ٿي سگهي. (اهي انگ اکر 14 جولاءِ 2014 جي اخبار روزاني ڊان تان ورتا ويا آهن.) سنڌ ۽ بلوچستان جا ڏتڙيل ماڻهو وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن ۽ تيل ڪمپنين جي بيحسيءَ جو شڪار آهن. انهن علائقن جي ماڻهن جي پيرن هيٺان زمين ۾ موجود اهي قيمتي اثاثا مسلسل نڪري رهيا آهن ۽ هو پوءِ به غربت جي ڏبڻ ۾ ڦاٿل آهن. هو ايڏي دولت جا مالڪ هوندي به پٽر واري دؤر ۾ رهڻ تي مجبور آهن.

2. سنڌ ۾ تيل ۽ گيس جا وسيلا:

پاڪستان جي ڏاکڻي صوبي سنڌ ۾ هائڊرو ڪاربانز جون ٻه اهم ريجنز آهن. (1) سنڌ مونوڪلائن، جنهن کي عام طور تي بدين بلاڪ طور ڄاتو سڃاتو وڃي ٿو. اها خاص طور تي تيل ۽ گيس جي اهم ريجن آهي. (2) سنڌ مونوڪلائن کان ٻاهريون زون، هن ۾ سکر رفٽ زون، مزاراٽي فولڊ زون، ڪيرٿر ڊپريشن ۽ ڪراچي ڊپريشن جا علائقا شامل آهن. هيءَ خاص طور تي گيس ريجن آهي. اهي انگ اکر ڈاڪٽر الهڏنو ميمڻ ۽ امداد الله صديقي جي آگسٽ 2005 جي لکڻي "پيٽروليم جيولاجي اينڊ هائيڊرو ڪاربان پراسپيڪٽس آف سنڌ اينڊ پاڪستان" تان ورتل آهن. تيل ۽ گيس جي ڳولا جي سلسلي ۾ سنڌ ۾ سڀ کان پهريون کوهه 1925ع ۾ برما آئل ڪمپنيءَ خيرپور ۾ کوٽيو هو. پر ان مان ڪجهه به هٿ حاصل نه ٿيو. پر 1952ع ۾ بلوچستان جي علائقي سوئي مان گيس دريافت ٿيڻ کان پوءِ سنڌ جي اترين علائقن ۾ تيل ۽ گيس جي ڳولا تي خاص ڌيان ڏنو ويو. 1957ع ۾ خيرپور، 1959ع ۾ ڪنڊڪوٽ ۽ 1959ع ۾ مزاراٽي جي علائقن ۾ پاڪستان پيٽروليم لميٽيڊ گيس جا ذخيرا لڌا. ان سلسلي ۾ 1957ع ۾ وڏي ڪاميابي تڏهن ملي جڏهن پاڪ- استانووڪ پيٽروليم پروجيڪٽ نالي ڪمپنيءَ ماڙي جي علائقي مان 6.8 ٽريلين ڪيوبڪ فٽ (ٽي سي ايف) گيس جو تمام وڏو ذخيرو لڌو. ساڳي ئي ڪمپني 1957ع ۾ تلهار، 1958ع ۾ ميرپور بٺورو، 1958ع ۾ نبي سر ۽ بدين ۾ تيل ۽ گيس جي ڳولا لاءِ ڊرلنگ ڪئي. رڳو نبي سر مان ڪجهه گيس ۽ تلهار مان ڪجهه گيس ۽ تيل هٿ اچي سگهيو. برما آئل ڪمپنيءَ 1958ع ۾ لاکڙا، 59 ـ 1958ع ۾ بدڙو ۽ 1958ع ۾ قلجي دادو ۾ تيل ۽ گيس جي ڳولا ۾ ڪارروائي ڪئي. اتان رڳو ڪجهه گيس ئي حاصل ٿي سگهي. 1961ع ۾ آئل اينڊ گيس ڊولپمينٽ ڪارپوريشن (او جي ڊي سي) جو قيام عمل ۾ آيو. او جي ڊي سي 1966ع ۾ سري، 1973ع ۾ ڪوٺار ۽ 1977ع ۾ هنڊي مان گيس جا ذخيرا ڳولي لڌا.

انهيءَ عرصي دوران ساحلي علائقن ۾ تيل ۽ گيس جي ڳولا جون سرگرميون به نظر آيون. سن آئل ڪمپنيءَ 1965ع ۾ ڪورنگي ڪريڪ، 1964ع ۾ پتياڻي ڪريڪ ۽ 1964ع ڊبو ڪريڪ ۾ تيل ۽ گيس جي ڳولا لاءِ ڊرلنگ ڪئي. ونٽرشل به ڪجهه آف شور ڊرلنگ ڪئي. ان ڪمپني به مختلف هنڌن تي انڊس ميرين اي ـ1 1972ع ۾، انڊس ميرين بي ـ1 1972ع ۾ ۽ انڊس ميرين سي ـ1 1975ع ۾ تيل ۽ گيس جي ڳولا لاءِ ڊرلنگ ڪئي. هسڪي نالي ڪمپنيءَ به ڪراچي سائوٿ اي ـ1 1978ع ۾ ڊرلنگ ڪئي پر ڪٿي به ڪا اهم پيش رفت نه ٿي. ڪافي عرصي بعد سڀ کان اهم پيش رفت ساحلي ضلعي بدين جي علائقي خاصخيلي آئل فيلڊ ۾ ٿي. اها ڪاميابي 1981ع ۾ يونين ٽيڪساس نالي ڪمپنيءَ جي حصي ۾ آئي. لغاري ۽ مزاري آئل فيلڊ ۾ ان کان به وڏيڪ ڪاميابي حاصل ٿي.

تيل گيس جي ڳولا جي سلسلي ۾ 1990ع وارو ڏهاڪو ڪاميابين جو ڏهاڪو رهيو ۽ ان دوران سنڌ صوبو پاڪستان جو تيل ۽ گيس پيدا ڪندڙ سڀ کان اهم صوبو بڻجي ويو. انهيءَ عرصي ۾ هينيون سڀ کان اهم ڪاميابيون حاصل ٿيون.

1990ع ۾ او جي ڊي سي کي قادرپور
1990ع ۾ لاسمو (هاٽي اي اين آءِ) کي قادن واري
1993ع ۾ او ايم وي کي مياڻو
1998ع ۾ او ايم وي کي سانوڻ
1997ع ۾ لاسمو کي پٽ
1998ع ۾ بي ايڇ پي کي زمزمہ
98ـ1997ع ۾ ايم جي سي ايل کي ماڙي ڊيپ

اهي تمام وڏيون ڪاميابيون هيون جن کان اڳ ۾ بلوچستان پاڪستان جو سڀ کان وڏيڪ گيس پيدا ڪندڙ صوبو ليکيو ويندو هو پر پوءِ سنڌ ان کان اڳتي نڪري ويو.

3. سنڌ جون سپ ڪان اهم آئل اينڊ گيس فيلڊز:

چارٽ نمبر 1 ۽ 2 گيس ۽ تيل پئدا ڪندڙ اهم فيلڊز جو تفصيل ڏنل آهي.

چارٽ نمبر 1 سنڌ جون گيس پئدا ڪندڙ اهم فيلڊز

Units: TCF (Trillion Cubic Feet)

Name of the Field	Operator Company	Year	Location	Original Recoverable Reserves	Cumulative Production	Balance Recoverable Reserve	Heating Value (Btu/cu.ft)
Zamzama	BHP	1998	Johi-Dadu	1.98	1.36	0.61	802
Bhit	Eni Pak	1997	Sehwan	1.55	1.26	0.28	840
Mari	MGCL	1957	Ghotki	6.98	4.31	2.67	735
Mari Deep	MDCL	1997-98	Daharki-Ghotki	1.21	0.06	1.14	560
Kadanwari	Eni Pak	1989	Khairpur	0.81	0.5	0.31	882
Kunar Deep	ODGCL	1991	Hyderabad	0.96	0.04	0.91	1029
Qadirpur	OGDCL	1990	Ghotki	5.82	2.74	3.08	854
Miano	OMV	1993	Sukkur	0.58	0.49	0.08	920
Sawan	OMV	1998	Khairpur	1.55	1.29	0.26	913
Kandhkot	PPL	1959	Kashmore	1.68	1.01	0.66	835
Kandhra	PEPL		Rohri	1.85	-	1.85	143

Source: *Pakistan Energy Yearbook 2013, Ministry of Petroleum and Natural Resources, GoP*

چارٽ نمبر 2 سنڌ جون تيل پئدا ڪندڙ اهم فيلڊز

Units: Million US Barrels

Name of the Field	Operator Company	Estimated Recoverable Reserves	Cumulative Production	Balance Recoverable Reserve
Zamzama	BHP	11.3	8.4	2.9
Bobi	ODGC	7.06	5.85	1.21
Dars and	OGDC	2.45	-	2.45

Name of the Field	Operator Company	Estimated Recoverable Reserves	Cumulative Production	Balance Recoverable Reserve
Dars Deep				
Kunar	OGDC	42.07	24.6	17.47
Kunar Deep	OGDC	15.53	0.41	15.12
Lashari Centre	OGDC	15.22	11.67	3.55
Pasakhi. Pasakhi NE	OGDC	47.46	36.23	11.23
Qadirpur	OGDC	9.62	4.14	5.48
Sono	OGDC	22.85	17.71	5.14
Tando Alam	OGDC	22.85	17.71	5.14
Thora	OGDC	25.56	19.35	6.21
Akri North	UEP	6.82	6.09	0.73
Dhabi and Dhabi South	UEP	7.91	7.68	0.22
Dhabi North	UEP	6.15	5.98	0.17
Ghungro	UEP	7.93	7.39	0.54
Jagir	UEP	5.91	4.31	0.77
Jabo C	UEP	5.69	4.31	1.37
Khaskheli	UEP	13.648	12.091	1.557
Laghari	UEP	21.98	21.62	0.36
Liari and Liari Deep	UEP	8.03	7.91	0.11
Mazari	UEP	24.48	22.72	1.75
Mazari South and Deep	UEP	28.47	24.89	3.58
Sakhi, Sakhi Deep	UEP	5.96	5.63	0.32
Tangri	UEP	12.16	11.65	0.51
Zaur, Zaur Deep, South	UEP	7.5	7.03	0.46

Source: *Pakistan Energy Yearbook 2013, MPNR*

انهن چارٽن مان اها بہ خبر پوي ٿي تہ سنڌ مان تيل تمام تيزيءَ سان ڪڍيو پيو وڃي ۽ جيڪڏهن اها رفتار برقرار رهي تہ تمام جلد سمورا ذخيرا ختم ٿي ويندا. جيڪڏهن نوان تيل جا ذخيرا هٿ نہ آيا تہ سنڌ ۾ تيل جو قطرو بہ نہ رهندو.

4. سنڌ جو پاڪستان جي تيل ۽ گيس جي پيداوار ۾ حصو

* پاڪستان انرجي ب ُ ڪ 2013 مطابق پاڪستان جي گيس جي ڪل پيداوار جو 68 سيڪڙو ۽ تيل جي ڪل پيداوار جو 40.6 سيڪڙو سنڌ صوبي مان حاصل ٿئي ٿو. رڳو بہ سال اڳ ۾ تيل جي ڪل پيداوار جو 56 سيڪڙو سنڌ مان حاصل ٿيندو هو پر خيبر پختونخواه مان تيل ملڻ جي ڪري اهو حصو هن سال ۾ گهٽجي 40.6 سيڪڙو ٿي ويو آهي. ان مان خبر پوي ٿي تہ توانائي جي قومي پيداوار ۾ سنڌ جو تمام وڏو حصو آهي.
* پاڪستان انرجي ب ُ ڪ 2013 مطابق سال 13ـ2012 ۾ سنڌ مان 11.37 ملين بئرل تيل جي پيداوار حاصل ٿي جيڪا ڪل قومي پيداوار جو 40.6 سيڪڙو آهي. ان جا وڌيڪ تفصيل چارٽ نمبر 3 ۾ ڏجن ٿا.

چارٽ نمبر 3

Province	Oil Production (Million Barrels)	% share
Sindh	11.37	40.63
Punjab	5.26	18.90
KPK	11.24	40.4
Balochistan	0.2	0.07
Pakistan	27.84	100

Source: *Pakistan Energy Yearbook 2013, Ministry of Petroleum and Natural Resources, GoP*

ساڳئي عرصي دوران سنڌ مان 1,033,794 ملين ڪيوبڪ فُٽ گيس حاصل ٿي جيڪا ڪل قومي پيداوار جو 68.65 سيڪڙو ٻڌجي ٿي. ان جا تفصيل چارٽ نمبر 4 ۾ ڏنل آهن.

چارٽ نمبر 4

Province	Total *(MMCF)*	% share
Sindh	1,033,794	68.65
Punjab	69,220	4.6
KPK	126,234	8.38
Balochistan	276,593	18.37
Pakistan	1,505,841	100

Source: *Pakistan Energy Yearbook 2013, Ministry of Petroleum and Natural Resources, GoP*

انهن چارٽن مان هيٺيون حقيقتون ظاهر ٿين ٿيون:

1. سنڌ پاڪستان جو سڀ کان وڌيڪ تيل پيدا ڪندڙ صوبو آهي ۽ ٻئي نمبر تي ڪي پي ڪي آهي.
2. سنڌ پاڪستان جو سڀ کان وڌيڪ گيس پيدا ڪندڙ صوبو آهي.
3. سنڌ ۽ بلوچستان گڏيل طور تي گيس جي ملڪي پيداوار جو 77 سيڪڙو پيدا ڪن ٿا.

انگن اکرن جو ساڃيو ئي ذريعو اها بہ وضاحت ڪري ٿو تہ سنڌ ۽ بلوچستان گڏيل طور تي انهن صوبن مان حاصل ٿيندڙ گيس جو مختصر حصو ئي استعمال ڪن ٿا. جڏهن تہ گيس جي ان پيداوار جو سڀ کان وڏو حصو پنجاب صوبو استعمال ڪري ٿو. انگن اکرن موجب سنڌ پنهنجي گيس جي پيداوار جو 55 سيڪڙو جڏهن تہ بلوچستان پنهنجي گيس جي پيداوار جو رڳو 30 سيڪڙو ئي استعمال ڪري ٿو. پنجاب پنهنجي گيس جي پيداوار کان 783 سيڪڙو وڌيڪ گيس استعمال ڪري ٿو. توانائيءَ جو استعمال ڪنهن بہ علائقي جي اوسر ۽ ترقيءَ کي ظاهر ڪري ٿو. ان آڌار تي اهو آسانيءَ سان چئي سگهجي ٿو تہ پنجاب ۾ توانائيءَ جي گهٽ پيداوار باوجود وڌيڪ ترقي ٿي رهي آهي جڏهن تہ ٻيا صوبا وڌيڪ توانائي پيدا ڪرڻ باوجود ايتري ترقي نہ ڪري سگهيا آهن. چارٽ نمبر 4 گيس جي استعمال جي طريقيڪار جي نشاندهي ڪري ٿو.

چارٽ نمبر 5

Province	Total Gas Produced *(MMCF)*	Total Gas Consumed *(MMCF)*	Ratio (Consumption VS Production in %)
Sindh	1,033,794	576,519	55
Punjab	69,220	542,185	783
KPK	126,234	65,179	51
Balochistan	276,593	84,097	30

Source: Pakistan Energy Yearbook 2013, Ministry of Petroleum and Natural Resources, GoP

انهن حقيقتن جو وڌيڪ اندازو چارٽ نمبر 6 مان ٻه لڳائي سگهجي ٿو. جنهن ۾ علاقي جي بنياد تي گيس جي استعمال جا تفصيل ڏنل آهن. اهو تضاد جيڪو گيس پئدا ڪندڙ ۽ استعمال ڪندڙ صوبن ۾ نظر اچي ٿو سو وري گيس پئدا ڪندڙ صوبن جي گيس پئدا ڪندڙ علاقن ۽ صوبي ۾ گيس استعمال ڪندڙ علاقن ۾ ٻه نظر اچي ٿو. گيس پئدا ڪندڙ صوبن جا شهري ۽ نيم شهري علاقا گيس جي سهولت مان مڪمل فائدو حاصل ڪن ٿا جڏهن ته جن علاقن مان گيس حاصل ٿئي ٿي اتان جا ماڻهو ايتريقدر جو گيس جي گهريلو استعمال کان ٻه محروم آهن. 18هين آئيني ترميم ۾ گيس ۽ ٻين قدرتي وسيلن تي جتان اهي نڪرن ٿا انهن صوبن جو حق تسليم ڪيو ويو آهي ۽ کين ان جي استعمال جو اولين حق ٻه ڏنو ويو آهي. آئين جو آرٽيڪل 158 چوي ٿو "جنهن صوبي مان قدرتي گيس نڪري ٿي ان تي پاڪستان جي ٻين علاقن جي پيٽ ۾ انهن علاقن ۽ صوبي جي ماڻهن جو حق وڌيڪ آهي جتان اها قدرتي گيس نڪري ٿي." بهرحال اهي علاقا جتان اها گيس نڪري ٿي سي ايا تائين ان جي گهريلو استعمال کان ٻه محروم آهن ۽ سندن اهي وسيلا کانئن هزارين ميل پري رهندڙن تائين پهچايا ويا آهن ۽ اهي استعمال ٻه ڪري رهيا آهن.

5.تيل ۽ گيس پئدا ڪندڙ علاقن جي ماڻهن جي ترقيءَ جي صورتحال:

ٿلهي ليکي جيڪڏهن تيل جي آمدنيءَ تي نظر وجهجي ۽ تيل جي في بئرل قيمت رڳو 100 آمريڪي ڊالر لڳائجي ته سندّ صوبو ساليانو 113 ارب رپين جو تيل پئدا ڪري ٿو. گيس جي آمدني جو ڪاٽو لڳائڻ تمام مشڪل آهي ان ڪري جو هر ڪمپنيءَ جا پنهنجا اڳهه مقرر ڪيل آهن. بهرحال اهو پڪ سان چئي سگهجي ٿو ته گيس جي آمدني تيل کان تمام گهٽو وڌيڪ آهي. هاڻي معدني دولت سان مالامال انهن علاقن ۾ جيڪڏهن انساني ترقي جي اهجاڻ تي نظر وجهبي ته اتي جي ماڻهن جي حالت ترقيءَ جي اشارين جي سطح تمام گهٽي هيٺ نظر ايندي. تيل جي آمدنيءَ مان وفاقي حڪومت صوبي کي 12.5 سيڪڙو جي خيرات رائلٽيءَ جي مد ۾ فراهم ڪري ٿي اها ٻه آئل فيلڊ مان نڪرڻ وقت جي قيمت جي بنياد تي. جڏهن ته پيٽروليم پاليسي 2012 مطابق تيل ۽ گيس جي رائلٽيءَ مان حاصل ٿيندڙ آمدنيءَ جو 50 سيڪڙو ان ضلعي جي انفرااسٽرڪچر کي هٿي ڏيڻ تي خرچ ڪرڻو آهي. هاڻي واسطيدار صوبن ۾ اهڙو ڪوبه ميڪنزم نظر ئي نٿو اچي جنهن سان اها خاطري ملي ته ملندڙ رائلٽيءَ جو اهڙيءَ طرح شفاف استعمال ڪيو وڃي جو ان جو اثر تيل ۽ گيس پئدا ڪندڙ تعلقن/ضلعن ۾ نظر اچي. اهوئي سبب آهي جو سندّ ۽ بلوچستان جي تيل ۽ گيس پئدا ڪندڙ تعلقن يا ضلعن ۾ انساني ترقيءَ جي شرح شرمناڪ حد تائين گهٽ آهي. سندّ جا سڀ کان وڌيڪ تيل ۽ گيس پئدا ڪندڙ علاقا جيئن بدين، خيرپور جو نارو تعلقو سکر جو صالح پٽ، گهوٽڪي، ڄامشوري جا سيوهڻ ۽ ٽاڪو بولا خان تعلقا ۽ دادو جو جوهي تعلقو انتهائي پٺتي پيل علاقا آهن ۽ جتان تيل ۽ گيس نڪري رهي آهي انهن جي پرپاسي وارن علاقن جي ماڻهن جي زندگي پٽر واري دؤر کان ڪا گهٽي مختلف نه آهي. انگ اکر ٻڌائن ٿا ته تيل ۽ گيس پئدا ڪندڙ علاقن جا ماڻهو اتهائي مفلسيءَ جو شڪار آهن. هيءُ انگ اکر حقيقت جي نشاندهي ڪن ٿا ته اتي جا ماڻهو ڪهڙي حال ۾ آهن.

يو اين ڊي پي جي انساني ترقي بابت سال 2003 جي رپورٽ مطابق ملڪ جو سڀ کان وڌيڪ تيل پئدا ڪندڙ ضلعو بدين انساني ترقيءَ جي حوالي سان سڄي

ملڪ ملڪ جي 91 ضلعن ۾ 60هين نمبر تي آهي. ساڳي رپورٽ ۾ سنڌ جا رڳو ٽي ضلعا (جن ۾ ڪراچي ۽ حيدرآباد بہ شامل آهن) انساني ترقي جي فهرست ۾ ابتدائي ٽيهن ضلعن ۾ شامل آهن. اها رپورٽ ٻڌائي ٿي تہ بلوچستان جي حالت بہ ان کان ڪا گهٽي مختلف نہ آهي. ان رپورٽ موجب انساني ترقيءَ جي لحاظ کان فهرست ۾ ملڪ جي آخري ٽيهن ضلعن ۾ بلوچستان جا 12 ضلعا شامل آهن. سڀ کان وڌيڪ شرم جي ڳالهہ اها آهي تہ انساني ترقيءَ واري فهرست ۾ آخري نمبر تي بلوچستان جو ضلعو ڊيرا بگٽي آهي جيڪو ملڪ جي سڀ کان وڌي گيس فيلڊ "سوئي" جو مالڪ آهي.

پاڪستان حڪومت جي ملينيم ڊولپمينٽ گولز رپورٽ 2013 ۾ بہ سنڌ جي تيل ۽ گيس پيدا ڪندڙ علاقن جي انساني ترقيءَ جي حوالي سان اها ئي حالت آهي. اپياس مان ظاهر ٿئي ٿو تہ بدين ضلعو سنڌ جي 23 ضلعن ۾ هر لحاظ کان پنتي پيل ضلعو آهي ۽ مسلسل نا انصافين جو شڪار آهي.

چارٽ نمبر 5 سنڌ جي 23 ضلعن ۾ مختلف حوالن سان بدين جو نمبر

اشاريو	بدين جو نمبر
پرائمري تعليم لاءِ ڪل داخلا	21
خواندگيءَ جي شرح	20
پرائمري تعليم مڪمل ڪندڙن جي سطح	20
بيمارين کان بچاءُ وارا ٽُڪا مڪمل ڪندڙ	16
عورتن جي حمل ۽ ويم دوران سارسنڀال	18
پيئڻ جي صاف پاڻيءَ جي سهولت	17

ذريعو: پاڪستان ملينيم ڊولپمينٽ گولز رپورٽ 2013، پلاننگ ڪميشن حڪومت پاڪستان.

6. روزگار:

مقامي سطح تي روزگار ٻيو سڀ کان وڌو مسئلو آهي. تيل ۽ گيس فيلڊز تمام گهٽو پنتي پيل علاقن يعني صحرائي يا ڪوهستاني علاقن ۾ آهن. تيل ۽ گيس ڪمپنين جون هيڊ آفيسون اسلام آباد يا ڪراچيءَ ۾ آهن جتي ڪم ڪندڙ عملي ۾ سنڌي يا بلوچي ڳالهائيندڙن جو تعداد نہ هڪ جي برابر آهي. اڳوڻي پيٽروليم وزير جناب امان الله جدون 14 اپريل 2007ع تي قومي اسيمبليءَ کي ٻڌايو هو تہ ايس ايس جي سي ۽ ايس اين جي پي ايل جي ڪل 11,613 ملازمن ۾ ملازمت جي لحاظ کان سنڌ جو حصو 3613 آهي جڏهن تہ 5454 ملازم پنجابي آهن. (انهن انگن اکرن جو بہ جيڪڏهن باريڪ بينيءَ سان جائزو ونبو تہ سنڌي ڳالهائيندڙ اتي ۾ لوڻ برابر هوندا جڏهن تہ وڌو تعداد سنڌ جي ڪوڙي ڊوميسائل تي پنجابين ۽ پٺاڻن جو هوندو ۽ باقي مهاجر هوندا: سنڌيڪار.)

ان سلسلي ۾ ڪمپنيون اهو بهانو پيش ڪن ٿيون تہ سنڌ ۽ بلوچستان مان قابل ۽ تجربيڪار ملازم نٿا ملن. ان کي سڪٽو عذر ئي چئي سگهجي ٿو ڇاڪاڻ تہ انهن صوبن يونيورسٽيون ۽ ٽيڪنيڪل انسٽيٽيوٽس مان گهربل اهليت رکندڙ نوجوان وڌي تعداد ۾ ڊگريون حاصل ڪري اچن ٿا پر پوءِ بہ ڪمپنيون انهن گرجوئيٽس کي روزگار نٿيون ڏين. ٻئي طرف ڪمپنيون مقامي ماڻهن کي گهربل تربيت ڏيڻ کان بہ انڪاري آهن. چارٽ نمبر 6 اي ۽ 6 بي ۾ سنڌ ۾ ڪم ڪندڙ ٻن ملٽي نيشنل ڪمپنين ۾ ڪم ڪندڙ عملي جا انگ اکر ڏنا ويا آهن.

چارٽ نمبر 6 اي

Office	Total Employees	Sindhi speaking employees
Islamabad	60	2 (3.3%)
Karachi	176	10 (5.6%)
Field	204	175 (85.7%)

Source: *Unpublished HR data of the company*

۾ 6 بي

Office	Total Employees	Sindhi speaking employees
Karachi	225	15
Field	300	20

Source: *Unpublished HR data of the company*

اهي ته رڳو ٻن ڪمپنين جا انگ اکر آهن جڏهن ته باقي ڪم ڪندڙ ڪمپنين ۾ ٻه صورتحال ان کان ڪا گهٽي مختلف نه آهي ۽ انهن ڪمپنين جا دروازا ٻه مقامي لاءِ بند آهن. پيٽروليم ايڪسپلوريشن اينڈ پروڊڪشن پاليسي 2012 ٻه ڪمپنين کي ان جو پابند بڻائي ٿي ته اهي پاڪستانين کي ان شعبي ۾ تربيت ڏيڻ تي پنهنجي آمدنيءَ جو ڪجهه حصو خرچ ڪن. تربيت جي سلسلي ۾ جنهن رقم جو تعين ڪيو ويو آهي ان جو تفصيل چارٽ نمبر 7 ۾ ڏنو ويو آهي.

چارٽ نمبر 7

Phase of Operation	Amount per year (US$)
Onshore Zones	
During Exploration	25,000
During Development and Production	50,000
Offshore Zones	
During Exploration	50,000
During Development and Production	250,000

Source: *Petroleum Exploration & Production Policy 2012*

اها رقم سيڪڙات يا نيم هنرمند مقامي عملي کي تربيت ڏئي مهارت پئدا ڪرڻ تي خرچ ڪرڻي آهي. ان صورتحال ۾ تجربيڪار عملو نه ملڻ واري عذر جي ڪابه اهميت نٿي رهي. ملازمت جي حوالي سان ڪم ڪندڙ ٺيڪيداري

ڪمپنين ۾ صورتحال ساڳي ئي نظر اچي ٿي. تيل ۽ گيس ڪمپنيون پنهنجا اڪثر ڪم بهتر ڪارڪردگيءَ جي بنياد تي ٺيڪيدارن جي حوالي ڪن ٿيون جيڪي ڪمپنيءَ جي پاليسين تي عمل نٿا ڪن. اهي ٺيڪيدار به اڪثر ٻين علاقن جا ئي هوندا آهن ۽ سندن عملو به ٻاهر جو ئي هوندو آهي. اهڙيءَ طرح مقامي بيروزگار نوجوانن کي گهٽ اجرت واري عام مزوريءَ کان به محروم رکيو وڃي ٿو. ان جو بهترين مثال اهي ٺيڪيداري ڪمپنيون آهن جن کي سائيٽ تي ڪم ڪندڙ ملازمن کي ڪاڏو پيتو فراهم ڪرڻ جو ٺيڪو ڏنو ويندو آهي ۽ اهي ٺيڪيدار ايتريقدر جو بيرا ۽ بورچي به ٻين شهرن مان وٺي اچن ٿا. ٻيا ٽيڪنيڪل ۽ نيم ٽيڪنيڪل ٺيڪا جهڙوڪ مواصلاتي سسٽم، ڊرلنگ، اڏاوت، سيڪيورٽي، ٽرانسپورٽ وغيره جهڙن ڪمن لاءِ به مقامي ماڻهن کي نظرانداز ڪيو وڃي ٿو. انهن ٺيڪيدار ڪمپنين جو عملو ڪمپنيءَ جي عملي کان الڳ هوندو آهي ۽ اهڙا لڳ ڀڳ سمورا ملازم غيرمقامي هوندا آهن. مقامي ماڻهن کي رڳو اهڙن ڪمن لاءِ رکيو ويندو آهي جن جي اجرت تمام گهٽ هوندي آهي ۽ اهڙن ڪمن لاءِ ٻاهران ماڻهو آڻڻ ۾ ڏکيائي پيش ايندي آهي. اهڙين ملازمتن ۾ وري ڪمپنيون ۽ ٺيڪيدار پنهنجا خسيس مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ مقامي وڏيرن ۽ سردارن سان رابطو ڪندا آهن ته جيئن سندن مفاد محفوظ رهن. اهڙيءَ طرح اهي ملازمتون به من پسند ماڻهن لاءِ محفوظ ٿي وڃن ٿيون. اهي ڪمپنيون جيڪي مقامي سطح تي رقم خرچ ڪرڻ جي دعويٰ ڪن ٿيون سي پاڻ ئي پنهنجي پاليسين جي پيڇڙي به ڪن ٿيون.

وفاقي حڪومت جي پيٽروليم ۽ قدرتي وسيلن جي وزارت جو ڊائريڪٽوريٽ جنرل آف پيٽروليم ڪنسيشنس (DGPC) وارو ادارو انهن ڪمپنين جي تمام ملازمتن جو ذميوار ۽ نگهبان آهي. هن سان لڳايل دستاويز 3 جي پيٽروليم ايڪسپلوريشن اينڈ پروڊڪشن پاليسي 2012 واضح ڪري ٿي "پاڪستاني قوميت رکندڙن جي ملازمت جو پروگرام وقت بوقت جاري ٿيندڙ هدايتن تحت سالياني بنياد تي ڊي جي پي سي جي رضامنديءَ سان عمل ۾ آندو ويندو." انتهائي افسوس جي ڳالهه آهي ته اسلام آباد ۾ قائم ڊي جي پي سي (DGPC) ڪڏهن به ڪمپنين سان ان معاملي تي لهه وچڑ ۾ نه آئي آهي. ان

معاملي تي ڪڏهن بہ ڪي رهنما اصول پڌرا نہ ڪيا ويا آهن نہ ڪڏهن ان معاملي تي مقامي ماڻهن يا سول سوسائٽيءَ کي اعتماد ۾ ورتو ويو آهي. ڪنهن بہ ڪمپنيءَ ڪڏهن بہ پنهنجي ويب سائيٽ تي اهڙي ڪا پاليسي جاري نہ ڪئي آهي ۽ نہ ئي ڊي جي پي سي جي ويب سائيٽ تي ڏسڻ ۾ اچي ٿي. مطلب تہ مقامي ماڻهن جو ملازمتن ۾ حصو بس نالي ماتر آهي. دلچسپ ڳالهہ اها بہ آهي تہ پيٽروليم ڪنسيشن ايگريمينٽ (پي سي اي) ۾ ڪمپنين کي ان جو تہ پابند بڻايو ويو آهي تہ اهي مرحليوار پرڏيهي عملي جي جاءِ تي پاڪستاني عملو مقرر ڪنديون پر ان جو ڪو بہ ذڪر نہ آهي تہ قومي عملي جي جاءِ تي مرحليوار مقامي عملو مقرر ڪيو ويندو. اهو ڪمپنين جي ڪاروباري مفادن وٹان آهي تہ اهي ان تي ڏيان ڏين ڇاڪاڻ تہ مقامي ماڻهن کي نظرانداز ڪرڻ سان مسئلا پئدا ٿيندا ۽ ان سان ڪمپنين جي ڪاروباري مفادن کي ڇيهو رسندو. ان کان سواءِ بہ ڪمپنين جي اها اخلاقي ذميواري ٿئي ٿي تہ اهي مقامي ماڻهن کي وچولي يا سينيئر سطح جو نوڪريون فراهم ڪن ۽ انساني ترقيءَ لاءِ پنهنجو ڪردار ادا ڪن. توڙي جو ڪجهہ اهڙيون بہ ڪمپنيون آهن جن سارهہ جوگو ڪم ڪيو آهي پر اهو انتهائي محدود پئماني تي آهي.

7. ڪميونٽي ڊولپمينٽ:

پي سي اي جو آرٽيڪل 30/9 تيل ۽ گيس ڪيندڙ ڪمپنين کي ان جو پابند بڻائي ٿو تہ اهي لاڳاپيل علاقن ۾ سماجي پلائيءَ جون رٿائون شروع ڪن. اهو سمجهيو وڃي ٿو تہ اهي رٿائون مقامي انتظاميہ ۽ صوبائي حڪومت جي صلاح سان ترتيب ڏنيون ويندیون. پيٽروليم ايڪسپلوريشن اينڈ پروڊڪشن پاليسيءَ تحت سماجي پلائيءَ جي ڪمن تي ٿيندڙ خرچ کي علاقي مان نڪرندڙ هائيڊروڪاربان جي مقدار سان سلهاڙيو ويو آهي. رڳو تيل ۽ گيس جي ڳولا ڪرڻ ڏوڙان 30،000 آمريڪي ڊالر هر سال خرچ ڪرڻ لازمي آهن. جيئن جيئن پئداوار شروع ٿيندي تيئن تيئن ان رقم ۾ اضافو ٿيندو ويندو. سنڌ سان لاڳو رهندڙ خرچ جو تفصيل چارٽ نمبر 8 ۾ ڏنو ويو آهي.

چارٽ نمبر 8

Production Rate (Barrels of Oil Equivalent per day (BoE/day))	Amount per year (US$) for Zone II and III
Less than 2,000	37,500
2,000-5,000	75,000
5,000-10,000	150,000
10,000-50,000	300,000
More than 50,000	525,000
Source: *Petroleum Exploration & Production Policy 2012*	

توڙي جو ڪمپنين لاءِ حاصل ٿيندڙ نفعي جي پيٽ ۾ خرچ ٿيندڙ رقم تمام ٿوري آهي پر انتهائي پنٽتي پيل انهن ڏورانهن علاقن لاءِ اطمينان جوڳي آهي. رڳو کي چند ڪمپنيون هونديون جن وٽ ان سلسلي ۾ ڪو ڪاتو هوندو ۽ ڪجهہ اهڙيون ڪمپنيون بہ آهن جن اطمينان جوڳو ڪم بہ ڪيو آهي پر وڏي اڪثريت اهڙين ڪمپنين جي آهي جن ان معاملي کي بلڪل نظرانداز ڪري ڇڏيو آهي. ملڪي ڪمپنين جو تہ ان سلسلي ۾ ريڪارڊ تمام خراب آهي. صوابديدي ڪارپوريٽ فنڊ گهٽو ڪري شهري علاقن ۾ اشتهارن، وڏين دعوتن، راندين ۽ ٻين تفريحي ڪمن تي خرچ ڪيا ويندا آهن جن جي مقامي ماڻهن خبر بہ نہ هوندي آهي. اها ئي رقم مقامي سطح تي جيڪڏهن انهن ئي ڪمن تي خرچ ڪئي وڃي ۽ اهي تفريحي پروگرام جيڪڏهن انهن ڏورانهن علاقن ۾ منعقد ڪيا وڃن تہ ان جو مقامي ماڻهن جي ڪاروبار ۽ مقامي ترقيءَ تي سنو اثر پئجي سگهي ٿو. ان سان ڪمپنين لاءِ مقامي سطح تي تمام گهٽيون آسانيون ۽ دوستاڻو ماحول پئدا ٿي سگهي ٿو.

انهيءَ صنعت سان لاڳاپيل ڪجهہ سرمائيدارن جو چوڻ آهي تہ هو انهن علاقن ۾ ڪاروبار لاءِ آيا آهن ۽ ڪميونٽي ڊولپمينٽ حڪومت جي ذميواري آهي. پر هو اها حقيقت وساري ٿا ڇڏين تہ تاريخي طور تي معدني وسيلن جا مالڪ اتي جا رهواسي آهن حڪومت يا ڪمپنيون انهن جون مالڪ نہ آهن. ڪميونٽيءَ جي وسيلن جو سندن رضامنديءَ کان سواءِ استعمال استحصال جي زمري ۾ اچي ٿو ۽ ڪميونٽيءَ جي انساني حقن جي پيڪڙي تصور ڪيو وڃي ٿو. ٻئي طرف حڪومت بہ انهن وسيلن جي نيڪال جي بدلي اتي رهواسين جي

حقن جو تحفظ ڪرڻ جي ذميوار آهي پر حڪومتي اهلڪار پنهنجي اها ذميواري نڪا نياڻين.

مٿي ڄاڻايل پٽيشن نمبر 46 سال 2013 جي فيصلي ۾ سپريم ڪورٽ اهو تسليم ڪيو آهي تہ "پاڪستان جو عوام حڪومتن ۽ رياستي ضابطن جي معرفت انهن وسيلن جو مالڪ آهي."

اهي فائدا جن جو تعين معاهدن ۾ ڪيو ويو آهي سي ان دولت جي پيٽ ۾ اٿي ۽ لوڻ جي برابر بہ نہ آهن ۽ جڏهن برادرين کي اهو احساس ٿيو تہ کين ڪيڏي وڏي دولت کان محروم رکيو ويو آهي تہ ان جو ردعمل تمام گهڻو خونريز هوندو. نائجيريا جي نائيجر ڊيلٽا ۽ بلوچستان جي سوئي واري علاقي ۾ اهڙا مثال بہ سامهون اچي چڪا آهن ۽ تيل ۽ گيس جي صنعتن جا مالڪ انهن مان سبق حاصل ڪري سگهن ٿا.

8. پروڊڪشن بونس:

پي سي اي جي آرٽيڪل 23 تحت ڪمپنيون پنهنجي سالياني ڪمرشل آمدني مان اڳواٽ طئي ڪيل بونس جي رقم صدر وٽ جمع ڪرائڻ جون پابند آهن. آرٽيڪل 23/3 ۾ واضح طور تي ڄاڻايو ويو آهي تہ بونس جي اها رقم حڪومت جي وقت بوقت جاري ٽينڊر رهنما اصولن تحت واسطيدار علاقن ۾ ۽ ان جي پرپاسي جي ترقيءَ تي خرچ ڪئي ويندي. بونس جي رقم جو تعين پئداوار جي مقدار سان سلهاڙيل آهي. جيئن چارٽ نمبر 9 ۾ ڄاڻايو ويو آهي.

چارٽ نمبر 9

Cumulative Production (MMBOE)	Amount (US$)
At the start of commercial Production	600,000
30	1,200,000
60	2,000,000
80	5,000,000
100	7,000,000
Source: *Model PCA* 2009 and *Petroleum Exploration & Production Policy 2012*	

اها رقم ڏهي عرصي کان صدر جي اڪائونٽ ۾ پيل آهي. هڪ اخبار جي رپورٽ مطابق سنڌ حڪومت ان سلسلي وفاقي حڪومت سان رابطو ڪيو آهي. سنڌ حڪومت جي دعويٰ آهي تہ صوبي مان حاصل ٽينڊر پئداوار جي سلسلي ۾ 1996ع کان جمع ڪرايل اها رقم 2.39 ارب رپيا آهي. (روزاني ڪاوش حيدرآباد 20 جنوري 2009ع) حيرت جي ڳالهہ اها آهي تہ اها رقم بنا ڪنهن جائز سبب جي وفاقي حڪومت جي کاتي ۾ جمع آهي. جيئن تہ اها رقم مسلسل کاتي ۾ جمع آهي ان ڪري ان تي ڪجهہ سالیانو نفعو بہ حاصل ٿيو هوندو جنهن سان ان رقم ۾ اضافو بہ ٿيو هوندو. هڪ ٻي اخباري رپورٽ موجب پيٽروليم واري وفاقي وزارت 2.39 ارب رپين جي اها رقم صوبي جي حوالي ڪرڻ تي رضامندي ظاهر ڪئي آهي. (روزاني ڪاوش حيدرآباد 30 جنوري 2009ع.) ساڳي رپورٽ ۾ اهو بہ ڄاڻايو ويو هو تہ ناٽي وزارت وٽ سال 2007ع تائين ڪو بہ اهڙو ڏار اڪائونٽ نہ هو جنهن ۾ ڪمپنين کان ملندڙ پروڊڪشن بونس جي اها رقم جمع ڪرائي سگهجي. ان اڪائونٽ کي نومبر 2007ع ۾ ڏار ڪري ڪوليو ويو هو. هاڻي ناٽي واري وفاقي وزارت وٽ سال 2007ع تائين جمع ٿيندڙ پروڊڪشن بونس جي رقم جا ڪي بہ تفصيل يا انگ اکر کي نہ آهن. اها ڳالهہ بہ ڪنهن ڳجهارت کان گهٽ نہ آهي تہ ناٽي واري وزارت وٽ ڪو بہ ڏار اڪائونٽ نہ آهي پر ان هوندي بہ اهڙو دستاويزي ريڪارڊ تہ لازمي رکڻ گهربو هو تہ رقم ڪٿان آئي ۽ ڪٿي خرچ ٿي. پيٽروليم واري وفاقي وزارت وٽ ريڪارڊ تہ آهي پر اهو جنهن جو ڪاٿو لڳائي سنڌ حڪومت موڪليو آهي. ساڳي اخبار جي رپورٽ مطابق پروڊڪشن بونس جي ان رقم جا سنڌ جا 13 ضلعا حقدار آهن جنهن جي ضلعي وار رقم جو ڪاٿو هن ريت لڳايو ويو آهي. خيرپور 671 ملين رپيا، دادو 514 ملين رپيا، ٽنڊو محمد خان 43.9 ملين رپيا، ٽنڊو الهيار 125 ملين رپيا، بدين 260 ملين رپيا، ٺٽو 120 ملين رپيا، ڄامشورو 49.7 ملين رپيا، گهوٽڪي 81.5 ملين رپيا، مٽياري 25.2 ملين رپيا، سانگهڙ 31.2 ملين رپيا، ڪشمور 31.1 ملين رپيا، جيڪب آباد 10.7 ملين رپيا ۽ شڪارپور 29.7 ملين رپيا.

ايم پي اين آر پروڊڪشن بونسز اينڊ ميرين ريسرچ جي سلسلي ۾ سماجي پلاٽيءَ لاءِ رقم خرچ ڪرڻ خاطر ڏار رهنما اصول جوڙيا آهن جيڪي وري سنڌ ۽

خيبرپختونخواه جي حڪومتن اتان ڪنيا آهن. هنهي صوبن پيٽروليم پاليسي 2012 تحت پروڊڪشن بونس جي خرچ لاءِ ڏار رهنما اصول جوڙيا آهن.

سنڌ جي ضلعن ڏانهن ڏگهي انتظار کان پوءِ اها رقم منتقل ته ٿي پر مقامي بااثر وڏيرن ۽ سردارن وچ ۾ ڇڪتاڻ جو ڪارڻ بڻجي وئي ۽ پوءِ ملي پڳت سان اها رقم هضم ڪئي وئي. بدقسمتيءَ سان اها رقم ڪنهن به پلائيءَ جي ڪم تي خرچ نه ٿي ۽ نه ئي ان جو ڪٿي ڪو اثر نظر آيو.

توڙي جو ان رقم جي استعمال لاءِ پاليسي جوڙڻ يا رهنما اصول تيار ڪرڻ صوبائي حڪومت جو ان جي سربراهه ۽ واسطيدار علائقن جي انتظاميه جو ڪم آهي. اسان جو ڪم رڳو ايترو آهي ته ڪٿان ۽ ڪيتري رقم آئي ۽ ڪيئن ۽ ڪٿي خرچ ٿي وئي ۽ ان جو سماجي پلائي جي ڪمن لاءِ ڪيتريقدر استعمال ڪيو ويو. سماجي پلائي جي ڪمن جو تعلق سڌو سنئون بنيادي حقن سان آهي ۽ اها رقم انهن ماڻهن جي حقن جي ادائيگيءَ لاءِ حاصل ڪئي وئي هئي. اهو ماڻهن جو حق آهي ته ڪين ٻڌايو وڃي ته ڪيتري رقم ڪيئن خرچ ٿي ۽ ڪيتري رقم ڪيئن خرچ ڪئي پئي وڃي.

9. ماحولياتي تحفظ جي پابندي:

پيٽروليم ايڪسپلوريشن اينڊ پروڊڪشن پاليسي 2012 جي مقصد نمبر 9 جو سيڪشن 1/3 ٻڌائي ٿو "اها خاطري ڪرائڻي پوندي ته تيل ۽ گيس جي ڪيڏ جو عمل ايترو مناسب ۽ بهتر هوندو جو ان عمل سان سماجي، معاشي ۽ ماحولياتي حالتن تي ڪو به خراب اثر نه پوندو ۽ مڪمل ذميواريءَ جو مظاهرو ڪيو ويندو." بهرحال ان دستاويز ۾ ماحول جي تحفظ بابت ڪي به رهنما اصول يا طريقيڪار موجود نه آهي. ماحولياتي تحفظ واري ائڪٽ 1997ع ۾ ماحول جي تحفظ بابت قاعدا ۽ ضابطا موجود آهن. هن ائڪٽ موجب تيل ۽ گيس جي ڳولا ۽ پئداوار جو تعلق يا ته انيشل انوائرنمينٽل ايگزامينيشن (آءِ اي اي) يا وري انوائرنمينٽل امپيڪٽ اسيسمينٽ (اِي آءِ اي) سان جڙيل هوندو. 18هين ترميم کان پوءِ صوبا به ماحولياتي تحفظ بابت رهنما اصول ۽ قاعدا ۽ ضابطا جوڙڻ ۾ مصروف آهن. سنڌ حڪومت به ماحولياتي تحفظ وارو ائڪٽ 2014ع منظور ڪري چڪي آهي. هن ائڪٽ ۾ ماحولياتي حوالي حساس رٿائن جي شروعات

ڪان اڳ ۾ ۽ پوءِ صورتحال جو جائزو وٺڻ کي اهميت حاصل هوندي. ڪجهه گهڻ قومي ڪمپنين ته آءِ اي اِيز ۽ اي آءِ ايز جي حوالي سان سال 2000 جي شروعات تائين ساراهه جوڳو ڪم به ڪيو. پر پوءِ وقت گذرڻ سان گڏ انهن به هن اهم معاملي کي اهميت ڏيڻ ۾ ڪوتاهي شروع ڪري ڇڏي. ڪجهه ڳاڻ ڳٽيون اهڙيون به ڪنسلٽنسي فرمون سامهون آيون جن ڪمپنين جي مفادن کي تحفظ ڏيڻ لاءِ اي آءِ ايز ۽ آءِ اي اِيز جي سلسلي ۾ ڪمپنين جي مرضيءَ مطابق "سپ ٽيڪ آهي" جون رپورٽون پيش ڪرڻ شروع ڪري ڇڏيون جن جو حقيقت سان ڪو به تعلق نه هو. اِي آءِ اي جي سلسلي بنيادي مسئلو اهوئي آهي ته ان جي لاءِ رقم ۽ انتظام ڪمپنيون فراهم ڪن ٿيون. اِي پي اي تڏهن عمل ۾ ايندو آهي جڏهن علائقي جي ماڻهن کان راءِ ورتي وئي هجي ۽ اِي آءِ اي منظور ٿي چڪو هجي. پر هڪ طرف بدعنواني ۽ ٻئي طرف ان مسئلي تي نظر رکڻ جو مناسب طريقيڪار نه هڻڻ يا ان کي نظرانداز ڪرڻ جي ڪري تيل ۽ گيس ڪمپنين جي رپورٽن کي اعتبار جوڳو ڇئي نٿو سگهجي ۽ جائزو وٺڻ وقت عوام جي راءِ کي ته بلڪل نظرانداز ڪيو وڃي ٿو. اڪثر ڪمپنيون ماحول کي رسيل هاڃي کي ڳجهو رکڻ لاءِ عوامي راءِ لاءِ گڏجاڻيون وڏن شهرن ۾ ڪن ٿيون جيڪي پئداوار نڪرڻ واري هنڌ کان سوين ميل پري هوندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ايئن به ٿيندو آهي ته ڪمپنيون ڪجهه مقامي ماڻهن کي پنهنجي خرچ تي وٺي ايندڙيون آهن ۽ اهي اهڙا ماڻهو هوندا آهن جن تي ڪمپنين جون مسلسل عنايتون جاري هونديون آهن ۽ سندن مفادن جو مڪمل خيال رکيو ويندو آهي. نتيجي ۾ اهي ماڻهو اها ئي ٻولي ڳالهائيندا آهن جنهن لاءِ ڪمپني کين اڳ ۾ هدايت ڪري چڪي هوندي آهي. اهڙيءَ طرح عوامي راءِ جي ڪاغذي ڪارروائي مڪمل ڪئي ويندي آهي جيڪا حقيقت جي عڪاس نه هوندي آهي. فائلن جو پيٽ پرڻ لاءِ ڪمپنيون ۽ سرڪاري ادارا اهڙيون ڪاغذي ڪارروايون ڪري حقيقت لڪائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. اِي پي ايز ته انوائرنمينٽل مئنيجمينٽ پلان تي عمل ڪرڻ جي به صلاحيت نٿا رکن. ڪمپنيون ماحول کي جيڪو هاڃو رسائين ٿيون يا قاعدن جي پيڇڙي ڪن ٿيون کين ان کان روڪڻ لاءِ انساني، فني ۽ مالي رڪاوٽون آڏو اچي وڃن ٿيون ۽ اِي پي ايز غير مؤثر بڻجي وڃن ٿا. اها صورتحال اِي اينڊ پي ڪمپنين کي ماحولياتي تحفظ جي پابندين کان آجو ڪري ڇڏي ٿي.

ڪجھ اھڙيون بہ ڪمپنيون آھن جن جي دعويٰ آھي تہ ڪارپوريٽ سوشل ريسپانسيبلٽي (سي ايس آر) تحت سندن اندروني نظام ايترو تہ سگھارو آھي جو اھي ماحول کي بچائڻ لاءِ پاڻمرادو اپاءَ وٺي سگھن ٿيون. خير اھا صورتحال ڪھڑي بہ ھجي پر مئدان تي اچي ڏسون ٿا تہ مقامي آبادين کي ماحولياتي تحفظ جي حوالي سان تمام گھٽيون شڪايتون آھن. ڪجھ ڪنسلٽنگ فرمون تصديق ڪندي اھا حتمي راءِ پيش ڪن ٿيون تہ ڪجھ ڪيسن جي اپياس دؤران ماحولياتي تحفظ وارن قاعدن پيڇڪڙين جون پختيون شاھديون بہ مليون آھن پر انتظامي اختياريون ان ڏيان ڏيڻ يا قدم کڻڻ کان لنوائي وڃن ٿيون. ڪمپنين کي ماحولياتي تحفظ جي قاعدن جي پيڇڪڙين کان بچڻ ۾ ڪمزور انتظامي سرشتو نظردارئ جو اٽپورو انتظام ۾ ڪمزور سول سوسائٽي اھم ڪردار ادا ڪن ٿا. نتيجو مقامي آبادئ بيمارين، زرخيز زمين جي غير آباد ٿيڻ ۾ جر جي پاڻيءَ جي سطح ھيٺ ٿيڻ جي شڪل ۾ پوڳٽو پوي ٿو.

10. صوبن جا آئيني حق:

تيل ۽ گيس جا وسيلا لکين سالن جي قدرتي عمل مان گذرڻ کان پوءِ حقيقت جو روپ اختيار ڪن ٿا ۽ ان جي ڪري تاريخي طور تي انھن جو مالڪ اتي رھندڙ ماڻھن کي سمجھيو وڃي ٿو. ھاڻي اھڙيون رياستون جن کي وجود ۾ آئي ھڪ صدي بہ نہ ٿي آھي سي قومي مفادن جي نالي تي انھن جون مالڪ بڻجڻ لاءِ قدم کڻن ٿيون. حيرت جي ڳالھ اھا بہ آھي تہ ڪنھن بہ صوبي جي جر جي پاڻيءَ کي نہ قومي ملڪيت سمجھيو وڃي ٿو ۽ نہ ئي قومي ملڪيت ۾ شامل ڪيو وڃي ٿو. پر ان ئي زمين جي اندر موجود معدني وسيلن ۽ تيل ۽ گيس جي ذخيرن کي قومي ملڪيت ۾ شامل ڪيو وڃي ٿو. ھاڻي اچو تہ 1973ع جي آئين جي شق 161 تي نظر وجھون. ھن شق موجب "قدرتي گيس ۽ ھائيڊرو اليڪٽرڪ پاور: جيتوڻيڪ ان سلسلي ۾ آرٽيڪل 78 ۾ ڪجھ وضاحت موجود آھي، گيس جو ذخيرو جنھن ھنڌ تي موجود آھي اتي ايڪسائيز ٽئڪس ۽ ٻيا محصول وفاقي حڪومت اوڳاڙيندي ۽ گڏ ڪندي ۽ رائلٽي وفاقي حڪومت گڏ ڪندي، ان رقم مان ڪجھ بہ خرچ ڪرڻ لاءِ ڪا بہ رٿا نہ جوڙيندي نہ ئي حصو طلب ڪندي ۽ اھا رقم ان صوبي جي حوالي ڪرڻ جي پابند ھوندي جنھن جي علاقي ۾ اھي

ذخيرا موجود ھوندا."

ان سان گڏ آئين ھائيڊروڪاربان وسيلن کي ورچ جوڳي پول جي فھرست جي ٻئي پاڳي ۾ رکيو آھي. ان فھرست جي بہ نمبر اسم ۾ لکيو ويو آھي "معدني تيل ۽ قدرتي گئس، پاڻياٽ يا نھري شڪل ۾ ھجن وفاقي حڪومت انھن کي باھر لڳڻ جي حوالي سان انتھائي خطرناڪ تصور ڪندي ان بابت قانون جوڙيندي."

گڏيل مفادن واري ڪائونسل (سي سي آءِ) ھڪ آئيني فورم آھي ۽ ان جي ذميواري آھي تہ "ان سلسلي ۾ پاليسي جوڙڻ ۽ ان تي عمل ڪرائي." بھرحال ھن وقت پيٽروليم ۽ قدرتي وسيلن واري وفاقي وزارت آئين جي پيڇڪڙي ڪندي تيل ۽ گيس جي سلسلي ۾ "پاليسيون جوڙڻ ۽ انھن تي عمل" ڪرائي رھي آھي. ڊائريڪٽوريٽ جنرل آف پيٽروليم ڪنسيشنس (ڊي جي پي سي) کي اختيار ڏنو ويو آھي تہ تيل ۽ گيس ڪمپنين کي لائسنس جاري ڪري ۽ آڇون طلب ڪري. 18ھين ترميم ۾ تيل ۽ گيس جي وسيلن تي صوبن جو ھڪجيترو حق تسليم ڪيو ويو آھي. آرٽيڪل 172(3) موجب تيل ۽ گيس جي وسيلن تي صوبن ۽ وفاق کي ھڪ جيترو حق ڏنو ويو آھي. آئين جو آرٽيڪل 158 بہ صوبن جي ان حق کي تسليم ڪري ٿو.

آئين جون اھي ترميمون صوبن کي پنھنجا وسيلا استعمال ڪرڻ جو مڪمل حق ڏين ٿيون. برابر واري حق ۽ ٻين معاملن تي طريقيڪار طئي ٿيڻو آھي. آئين جي روح مطابق ڪمپنين کي لائسنس جاري ڪرڻ واري عمل ۾ بہ صوبن جي شرڪت ضروري آھي ۽ ان مان بہ صوبن کي حصو ملڻ گھرجي. پيٽروليم ايڪسپلوريشن اينڊ پروڊڪشن پاليسي 2012ع تحت ڊي جي پي سي درخواست في ۽ رينٽ جي معاملي تي ھيٺ ڄاڻايل رقم وصول ڪرڻ جي حقدار آھي.

درخواست في

1. شروعاتي سروي 50,000 رپيا
2. ڳولا جو لائسنس 100,000 رپيا
3. ترقي ۽ پيداوار جو پروانو 200,000 رپيا

مسواڙ

ڳولا جو لائسنس رکندڙ هر ڏر لاءِ ضروري آهي تہ اها هيٺ ڄاڻايل اڳهہ مطابق اڳواٽ مسواڙ ادا ڪري.

1. لائسنس جي ضابطن موجب ابتدائي پنجن سالن لاءِ في چورس ڪلوميٽر يا حصي لاءِ 3500 رپيا يا هر سال في چورس ڪلوميٽر يا حصي لاءِ 800 رپيا.
2. هر لائسنس جي تجديد لاءِ 5000 رپيا في چورس ڪلوميٽر يا حصو يا وري هرسال لائسنس جي تجديد لاءِ في چورس ڪلوميٽر يا حصي لاءِ 2750 رپيا.

پرواني جي عرصي دؤران هيٺ ڄاڻايل سالياني مسواڙ جي اڳواٽ ادائيگيءَ جو شيڊول لاڳو رهندو.

پرواني جي ابتدائي عرصي دؤران في چورس ڪلوميٽر يا حصي لاءِ 7500 رپيا.

پرواني جي تجديد ۽ ان جي شرطن ۽ ضابطن ۾ واڌ لاءِ في چورس ڪلوميٽر يا حصي لاءِ 10,000 رپيا.

جيڪڏهن هن وقت جي ڪار آمد ليز يا لائسنس رکندڙ ڪمپنين تي نظر وجهجي تہ اها بہ چگي خاصي رقم بڻجي ٿي.

پيٽروليم ايڪسپلوريشن اينڊ پروڊڪشن پاليسي 2012ع موجب ڪمپنين لاءِ لازمي آهي تہ اهي پيٽروليم فيلڊ جي گيٽ واري اڳهہ جو 12.5 سيڪڙو رائلٽي جي مد ۾ جمع ڪرائين. اها رقم واسطيدار صوبي کي وفاق کان ملندي.

گيس ڊولپمينٽ سرچارج صوبن جي آمدنيءَ جو هڪ ٻيو ذريعو آهي. گيس ڊولپمينٽ سرچارج تجويز ڪيل قيمت ۽ واهپي جي قيمت جي وچ جو تفاوت آهي. قيمت جو تعين اوگرا ڪري ٿو. گيس ڊولپمينٽ سرچارج نيچرل گيس آرڊيننس 1967ع تحت اوگاڙيو وجي ٿو. ان آرڊيننس موجب گيس جي قيمت جو تعين وفاقي حڪومت ڪري ٿي. ساڳي آرڊيننس موجب سوئي ناردرن گيس پائپ لائن لميٽيڊ (ايس اين جي پي ايل) ۽ سوئي سدرن گيس ڪمپني لميٽيڊ

(ايس ايس جي سي ايل) تي حڪومت گيس ڊولپمينٽ سرچارج هيٺ ڄاڻايل طريقي سان لاڳو ڪري ٿي.

1. گيس جي ڪوهہ وٽ قيمت
2. ڪوهہ تي لاڳو ٿيندڙ ايڪسائيز ڊيوٽي
3. آپريشن ۽ سار سنيال جي لاڳت
4. اثاثن جي ملهہ ۾ لاٿ (Depreciation)
5. اثاثن جي مالڪيت جي ريٽرن تي ايس اين جي پي ايل 7.5 سيڪڙو ۽ ايس ايس جي سي ايل 17سيڪڙو

گيس ڊولپمينٽ سرچارج بہ وفاق کي جيئن جو تيئن صوبن ڏانهن منتقل ڪرڻو آهي.

11.صوبائي حڪومت جو ڪردار:

سنڌ صوبي جو توانائيءَ جي قومي شعبي ۾ حصو مڙني کان وڌيڪ حصو آهي. ان هوندي بہ قدرتي وسيلن مان ٿيندڙ آمدنيءَ تي وفاق ۽ صوبي وچ ۾ تڪرار هلندو رهي ٿو. 18هين ترميم کان اڳ ۾ تيل ۽ گيس جي وسيلن جو انتظام سڌيءَ طرح وفاقي حڪومت جي هٿ ۾ هو ۽ ان سلسلي ۾ گڏيل مفادن واري ڪائونسل جا قاعدا بہ نظرانداز ڪيا ويندا هئا. صوبن کي بس نالي ماتر رقم ملندي هئي جنهن جو ورچ جوڳي پول سان ڪو بہ تعلق نہ هوندو هو. ان سلسلي ۾ صوبي کي رائلٽي ۽ ايڪسائيز ڊيوٽيءَ مان حاصل ٿيندڙ آمدنيءَ جو 12.5 سيڪڙو ڏنو ويندو هو. بهرحال انهن قدرتي وسيلن جا مالڪ صوبا نہ هوندا هئا. سمورا فيصلا وفاقي حڪومت ۽ تيل ۽ قدرتي وسيلن واري وفاقي وزارت ڪندي هئي. 18هين ترميم انقلابي تبديليون آندیون ۽ تيل ۽ گيس سميت سمورن قدرتي وسيلن جي مالڪي صوبن جي حوالي ڪئي وئي. پر جيتري زيادتي وفاق قومي وسيلا ڄاڻائي صوبن سان ڪندو رهيو ۽ هن وقت ايتري ئي زيادتي وري صوبائي حڪومت انهن معدني وسيلن جي آمدنيءَ جي رقم خرچ ڪرڻ جي سلسلي ۾ انهن علائقن سان ڪري رهي آهي جتان تيل ۽ گيس نڪري ٿي. ان

سلسلي ۾ سڀ کان گھٽو فائدو سنڌ صوبي کي ٿيو آهي ۽ گذريل اٺ سالن ۾ اها ملندڙ رقم 475 ارب رپيا آهي. ان جو تفصيل چارٽ نمبر 10 ۾ موجود آهي.

Year	Amount (Billion Rs.)
2014-15	82.6
2013-14	72
2012-13	56.15
2011-12	53.44
2010-11	61.47
2009-10	53.74
2008-09	53.43
2007-08	42.3
Total	**475.13**

سال 1989/90ع کان 2013/14ع تائين سنڌ صوبي کي تيل ۽ گيس جي رائلٽيءَ جي مد ۾ 319 ارب رپيا مليا. ان جو مطلب اهو ٿيو ته سنڌ صوبي کي ساليانو 12.76 ارب رپيا حصو ملندو رهيو آهي. اها ايتري رقم ضرور آهي جنهن سان تيل ۽ گيس پئدا ڪندڙ علائقن ۾ ضلعن جي انفرااسٽرڪچر جي ترقي ۽ اتي جي رهواسين کي بنيادي ضرورتن جي فراهميءَ کي بهتر بڻائڻ ممڪن هو پر ايئن ٿي نه سگهيو آهي. ان سلسلي ۾ جيتريون قصوروار وفاقي حڪومت ۽ ڪمپنيون آهن ايترو ئي صوبائي حڪومت به آهي. پيٽروليم پاليسيءَ ۾ اهو واضح طور تي ڄاڻايو ويو آهي ته ملندڙ رائلٽيءَ جي رقم جو 50 سيڪڙو لازمي طور تي واسطيدار ضلعن جي انفرااسٽرڪچر جي ترقيءَ تي خرچ ڪيو ويندو. ان سلسلي ۾ صوبائي حڪومت رڳو پسند جي ضلعن ۽ تمام گھٽ تيل ۽ گيس جي پئداوار ڏيندڙ علائقن کي ئي چونڊيو جيڪا پنهنجن ئي ماڻهن سان سراسر زيادتي آهي.

ويجهڙ ۾ سنڌ سرڪار سپريم ڪورٽ وٽ جمع ڪرايل هڪ رپورٽ ۾ اهو مجيو آهي ته تيل ۽ گيس ڪمپنين پاران مقامي آبادي جي ترقي لاءِ ڏنل فنڊن

تان شروع ڪيل 14 مان ڏهه رٽائون پاليسيءَ جي پيچڪڙيءَ طور هلندڙ آهن. اهي رقمون مقامي غريب آبادين جي ترقي لاءِ استعمال ڪرڻ بجاءِ ڪشمور بدين ۽ ٺٽي ۾ جيم خاني ۽ ستيزن ڪلب جي تعمير تي پڻ خرچ ڪيون ويون آهن.

ٻنهي وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن ڪمپنين تي ڪڏهن به نظر نه رکي ته اهي ٺيڪي واري معاهدي ۾ لکيل شرطن جو مڪمل پورائو ڪن. عدالت به ان ڳالهه کي تسليم ڪيو هو ته ڪمپنين کي شرطن مطابق جيڪي ترقياتي ڪم ڪرائڻا هئا انهن اهي به نه ڪرايا. ڊي جي پي سي به اها ڳالهه تسليم ڪئي ته نظرداري ڪندڙ ادارن ۽ تيل ڪمپنين شرطن جي پورائي ۽ انفرااسٽرڪچر جي ترقيءَ واري معاملي کي ڪا گھٽي اهميت نه ڏني. ان سلسلي ۾ عدالت جون هن سان گڏ دستاويز 2 ۽ 3 ۾ واضح هدايتون به شامل ڪيون ويون آهن جن تي هن وقت به عمل نٿو ڪيو وڃي.

سنڌ حڪومت ان سلسلي ۾ سنڌ انرجي هولڊنگ ڪمپني قائم ڪئي ته جيئن تيل ۽ گيس جي وسيلن مان ٿيندڙ آمدني صوبي جي ترقيءَ تي خرچ ڪري سگھجي. سنڌ حڪومت عالمي بئنڪ سان به رابطو ڪيو ته ان سلسلي ۾ فني ۽ صنعتي رهنمائي فراهم ڪئي وڃي. سنڌ حڪومت ماضيءَ جي ڪوتاهين کي وساري رڳو پنهنجي ان پروگرام تي ايمانداريءَ سان عمل ڪري ته صورتحال بهتر ٿي سگھي ٿي.

شامل دستاويز نمبر 1: 1989/90ع کان 2013/14ع تائين سنڌ کي مليل رائلٽي.

Royalty paid to Provinces from 1989-90 up to 15th June, 2014.

Royalty on Crude oil (IN MILLION RUPEES)

PERIOD	Punjab	Sind	Baluchistan	Khyber Pakhtoon	Total Releaes
1989-90	-	-	-	-	-
1990-91	-	-		-	-
1991-92	555.40	594.10	-	-	1,149.500
1992-93	420.10	634.70	-	-	1,054.800
1993-94	475.00	644.80	-	-	1,119.800
1994-95	423.40	568.80	-	-	992.200
1995-96	475.20	712.40	-	-	1,187.600
1996-97	579.80	925.40	-	-	1,505.200
1997-98	661.30	1,022.10	-	-	1,683.400
1998-99	262.90	135.90	-	-	398.800
1999-00	705.511	1,320.256			2,025.767
2000-01	986.000	2,169.000			3,155.000
2001-02	981.034	2,127.565		23.016	3,131.615
2002-03	1,276.702	2,634.889		0.197	3,911.788
2003-04	1,553.560	2,379.163			3,932.723
2004-05	1,896.009	3,702.862		263.793	5,862.664
2005-06	2,946.654	4,086.796		492.009	7,525.459
2006-07	2,741.154	4,169.570		1,090.718	8,001.442
2007-08	3,691.100	5,956.381	3.080	3,027.076	12,677.637
2008-09	2,565.648	8,297.202	0.567	3,111.402	13,974.819
2009-10	1,862.461	4,414.129	2.475	1,942.240	8,221.305
2010-11	3,847.986	8,818.916	2.071	8,341.297	21,010.270
2011-12	4,784.320	7,730.550	0.322	11,651.551	24,166.743
2012-13	4,837.613	10,129.507	4.861	12,871.058	27,843.039
2013-14	4,420.491	9,163.043	2.726	18,649.744	32,236.004
SUB TOTAL	42,949.343	82,338.029	16.102	61,464.101	186,767.575

Royalty on Gas

PERIOD	Punjab	Sind	Baluchistan	Khyber Pakhtoon Khawa	TOTAL
1989-90	56.40	106.30	273.80	-	436.500
1990-91	74.40	192.40	284.70	-	551.500
1991-92	91.50	257.40	265.00	-	613.900
1992-93	62.20	227.80	342.10	-	632.100
1993-94	132.00	299.10	469.20	-	900.300
1994-95	199.00	425.60	503.10	-	1,127.700
1995-96	333.80	817.60	685.70	-	1,837.100
1996-97	331.60	1,181.50	755.70	-	2,268.800
1997-98	403.00	1,425.80	958.40	-	2,787.200
1998-99	85.10	971.50	639.60	-	1,696.200
1999-00	750.350	2,368.788	483.614		3,602.752
2000-01	738.000	3,119.000	951.000		4,808.000
2001-02	858.471	4,070.916	764.225		5,693.612
2002-03	935.696	5,180.363	1,307.419		7,423.478
2003-04	1,018.956	7,974.501	1,008.419		10,001.876
2004-05	893.335	10,480.811	1,606.638	122.545	13,103.329
2005-06	1,004.779	13,625.747	1,767.541	351.050	16,749.117
2006-07	1,148.692	15,770.956	2,242.141	462.418	19,624.207
2007-08	1,298.400	16,773.211	2,677.392	537.988	21,286.991
2008-09	1,075.728	23,564.193	6,014.517	733.212	31,387.650
2009-10	949.394	17,265.260	4,594.137	1,261.458	24,070.249
2010-11	1,393.645	26,880.923	3,922.201	3,814.063	36,010.832
2011-12	1,644.960	26,118.506	4,379.935	4,153.840	36,297.241
2012-13	2,189.432	28,609.670	4,845.590	3,740.504	39,385.196
2013-14	2,028.741	29,128.003	5,501.109	4,256.484	40,914.337
SUB TOTAL	19,697.579	236,835.848	47,243.178	19,433.562	323,210.167

ROYALTY ON OIL AND GAS PAID TO PROVINCES FROM 1989-90 up to & for 15th June, 2014.

PERIOD	Punjab	Sind	Baluchistan	Khyber Pakhtoon Khawa	TOTAL
1989-90	56.40	106.30	273.80	-	436.50
1990-91	74.40	192.40	284.70	-	551.50
1991-92	646.90	851.50	265.00	-	1,763.40
1992-93	482.30	862.50	342.10	-	1,686.90
1993-94	607.00	943.90	469.20	-	2,020.10
1994-95	622.40	994.40	503.10	-	2,119.90
1995-96	809.00	1,530.00	685.70	-	3,024.70
1996-97	911.40	2,106.90	755.70	-	3,774.00
1997-98	1,064.30	2,447.90	958.40	-	4,470.60
1998-99	348.00	1,107.40	639.60	-	2,095.00
1999-00	1,455.86	3,689.04	483.61	-	5,628.52
2000-01	1,724.00	5,288.00	951.00	-	7,963.00
2001-02	1,839.51	6,198.48	764.23	23.016	8,825.23
2002-03	2,212.40	7,815.25	1,307.42	0.197	11,335.27
2003-04	2,572.52	10,353.66	1,008.42	-	13,934.60
2004-05	2,789.34	14,183.67	1,606.64	386.338	18,965.99
2005-06	3,951.43	17,712.54	1,767.54	843.059	24,274.58
2006-07	3,889.85	19,940.53	2,242.14	1,553.136	27,625.65
2007-08	4,989.50	22,729.59	2,680.47	3,565.064	33,964.63
2008-09	3,641.38	31,861.40	6,015.08	3,844.614	45,362.47
2009-10	2,811.86	21,679.39	4,596.61	3,203.698	32,291.55
2010-11	5,241.63	35,699.84	3,924.27	12,155.360	57,021.10
2011-12	6,429.28	33,849.06	4,380.26	15,805.391	60,463.98
2012-13	7,027.05	38,739.18	4,850.45	16,611.562	67,228.24
2013-14	6,449.23	38,291.05	5,503.84	22,906.228	73,150.34
GRAND TOTAL	62,646.922	319,173.877	47,259.280	80,897.663	509,977.742

شامل دستاويز نمبر 2: شروعاتي اپائن بابت سپريم ڪورٽ جون هدايتون:

الف. ڊي جي پي سي ۽ واسطيدار صوبائي حڪومتن ۽ اي اينڊ پي ڪمپنين تي سماجي پلائي وارن ڪمن جي شرطن جي پورائي جي سلسلي ۾ ڪرڻي نظر رکن.

ب. ڊي جي پي سي، واسطيدار صوبائي حڪومتون ۽ تيل ۽ گيس جي پئداوار ڏيندڙ علائقن جون مکاني حڪومتون ان ڳالهه کي يقيني بڻائين ته سماجي پلائي، پروڊڪشن بونس ۽ ميرين ريسرچ في وغيره جي مد ۾ حاصل ٿيندڙ رقم بلڪل درست نموني استعمال ٿي رهي آهي. ان رقم جو استعمال ڪلئي ۽ شفاف نموني ڪيو وڃي ۽ ان سلسلي ۾ آئين جي آرٽيڪل 19 الف (معلومات تائين رسائي واري حق) جي مڪمل پيروي ڪئي وڃي، مقامي آبادي ڪي طلب ڪرڻ تي سمورا انگ اکر فراهم ڪيا وڃن.

ت. صوبائي ۽ مڪاني حڪومتن لاءَ ضروري آهي تہ اهي پنهنجي پاليسين ۽ رهنما اصولن جو وقت بوقت جائزو ونندیون رهن ۽ ان کي بهتر بڻائڻ لاءَ قدم کڻن ۽ ضروري آهي تہ ضلعي يا تعلقي جي سطح تي هڪ اهڙي ڪميٽي جوڙي وجي جيڪا نگهباني ڪري تہ حاصل ٿيندڙ آمدني جائز ۽ شفاف نموني استعمال ٿي رهي آهي يا نہ. آئين جي آرٽيڪل 140 الف کي نظر ۾ رکندي ضروري آهي تہ مڪاني حڪومتون يقيني بڻائين تہ جوڙيل ڪميٽيءَ ۾ هر تعلقي جي هڪجيتري نمائندگي آهي يا نہ تہ جيئن ڪنهن بہ علاقي سان ڪنهن بہ قسم جي زيادتيءَ جي امڪان کي ختم ڪري سگهجي.

ث. وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن لاءِ ضروري آهي تہ واسطيدار علاقن ۾ آمدني ۽ خرچ لاءِ اهڙا رهنما اصول تيار ڪن جنهن سان اها خبر پئجي سگهي تہ اها رقم کلئي ۽ شفاف نموني استعمال ٿي رهي آهي. ان ڪميٽيءَ لاءِ ضروري هوندو تہ:

1. ان کي يقيني بڻائي تہ اِي اينڊ پي ڪمپنيون سماجي پلائي جي سلسلي ۾ شرطن جي پابندي ڪري رهيون آهن.
2. تجويز ڪيل رٿائن جي واضح نموني تشهير ڪئي وجي تہ ان مان لاپ حاصل ڪندڙ ماڻهن کي ان سلسلي ۾ مڪمل آگاهي حاصل ٿي سگهي.
3. پلائي وارن ڪمن جي تڪميل جو مڪمل جائزو ورتو وجي ۽ مناسب نگراني ڪئي وجي.
4. رٿائن جي تڪميل تي ماڻهن جي راءِ حاصل ڪري تہ ان سان ڪين ڪهڙو فائدو پهتو آهي.

ج. ضلعي جي ڊي سي او يا ڊي سي لاءِ ضروري هوندو تہ هر ڇهہ مهينن ۾ هڪ گڏجاڻي ڪوڻائي ۽ ان جي تاريخ جو آن لائن اعلان ڪرڻ سان گڏ علاقي ۾ سپ کان وڌيڪ پڙهي ويندڙ اخبار ۾ اشتهار ڏي. ان گڏجاڻي ۾ مڪمل ٿيل رٿائن بابت شڪايتون ۽ صلاحون حاصل ڪري ۽ انهن جو ازالو ڪري. ان سان شروع ٿيندڙ جاري يا تجويز ڪيل نئين رٿائن بابت واسطيدار علاقن جي ماڻهن کي آگاهہ ڪري ۽ سندن راءِ حاصل ڪري ۽

ماڻهن کي هر رٿا جي بجيت ۽ ان جي ڪم ڪار بابت آگاهي ڏي. ان کي يقيني بڻايو وجي تہ ان گڏجاڻيءَ ۾ هر علاقي جي مناسب نمائندگي هجي.

ح. ان عوامي گڏجاڻي لاءِ ضروري هوندو تہ ان بابت ضلعي سطح جي هر تنظيم، چئمبر آف ڪامرس، بار ايسوسيئيشن ۽ ٻين اهم سماجي تنظيمن کي اطلاع ۽ شرڪت جا نوٽيس موڪليا وجن. ضروري هوندو تہ اهي نوٽيس صوبائي محتسب کي بہ موڪليا وجن. ان گڏجاڻي جي ايجنڈا ۽ ڪيل فيصلن بابت تفصيل ضلعي حڪومت جي ويب سائيٽ تي لازمي طور تي جاري ڪيا وجن.

خ. مڪمل ڪيل رٿائن جي مڪمل رپورٽ وفاقي ۽ صوبائي محتسب کي موڪلڻ سان گڏ لازمي طور تي هن عدالت جي انساني حقن واري سيل کي بہ موڪلي وجي.

د. ڊي جي پي سي لاءِ ضروري آهي تہ اها هر ضلعي ۾ ڪم ڪندڙ اِي اينڊ پي ڪمپنين جو سماجي پلائي شرطن ۽ ڪمن، پروڊڪشن بونس ۽ ميرين ريسرچ فيءِ، جيڪڏهن لاڳو ٿيڻ جوڳي هجي تہ، جو ڏار ڏار سري هيٺ تفصيلي اڪائونٽ رکي. ان کاتي ۾ رائلٽي جي مد ۾ حاصل ٿيندڙ آمدنيءَ جي کاتي ۽ وصوليءَ جو مڪمل تفصيل بہ شامل هجي. ان سلسلي ۾ 45 ڏينهن اندر هڪ جامع رپورٽ تيار ڪري هن عدالت کي موڪلي وجي. ان کاتي جا تفصيل لازمي طور تي انگريزي، اردو ۽ واسطيدار ضلعي جي مقامي ٻوليءَ ۾ ايم پي اين آر جي ويب سائيٽ تي بہ جاري ڪيا وجن.

ذ. ڊي جي پي سي لاءِ ضروري هوندو تہ مقامي ماڻهن جي پلائي ۽ بهتريءَ بابت هڪ ششماهي رپورٽ تيار ڪري جنهن ۾ لائسنس/ليز رکندڙ ڪمپنين جي شرطن جي پابندي جو مڪمل تفصيل هجي، ان ۾ ٻين چيزن سان گڏ اهو بہ شامل هجي تہ انهن ڇهن مهينن دوران مڪمل ڪيل، هلندڙ ۽ تجويز ڪيل رٿائن جي ڪيتري بجيٽ آهي ۽ اهي ڪهڙي مرحلي ۾ آهن.

ر. ڊي جي پي سي لاءِ ضروري هوندو تہ اها پي سي اي جي شرطن جي پابنديءَ تي ڪڙي نظر رکي ۽ بنا ڪنهن ڪوتاهيءَ جي انهن تي عمل کي يقيني بڻائي.

ز. پيٽروليم ۽ قدرتي وسيلن واري وفاقي وزارت لاءِ ضروري هوندو تہ وزيراعظم جي تاريخ 15.09.2003 تي جاري ڪيل هدايتن موجب "گيس فيلڊ جي 5 ڪلوميٽرن جي پسگردائي ۾ موجود آبادين/ڳوٺن کي اولیت جي بنياد تي" گيس جي فراهميءَ کي يقيني بڻائي. هدايتن ۽ قانون جي مڪمل پابندي ڪئي وڃي.

شامل دستاويز نمبر 3: پٽيشن نمبر 6 سال 2013 جي ٻڌڻيءَ وقت سپريم ڪورٽ جو مشاهدو ۽ راءِ.

* پاڪستان جو عوام حڪومت ۽ رياست جي ضابطن جي معرفت سان قدرتي ۽ معدني وسيلن جو مالڪ آهي.
* انهن ڪمپنين جي سرگرمين جا، جن علائقن ۾ اهي ڪم ڪري رهيون آهن، اتي جي رهواسين تي ناڪاري اثر پئجي رهيا آهن.
* اڄ جي دنيا سڃاڻ آهي ۽ اسين چڙواڳ سرمائيداري نظام ۽ هر قاعدي ۽ ضابطي کان آزاد دنيا ۾ نٿا رهون. ڪارپوريٽ ڪمپنيون سڄي دنيا ۾ ڪم ڪري رهيون آهن ۽ کين پابند ٻڌايو ويو آهي تہ اهي اهڙي هر سرگرميءَ کان پاسو ڪن جنهن جا اتي جي رهواسين جي سماجي ۽ ماحولياتي زندگيءَ تي خراب اثر پون. ڪمپنيون جن علائقن ۾ ڪم ڪري رهيون آهن انهن علائقن جي انفرااسٽرڪچر ۽ عوام کي نقصان پهچائڻ بدران ان کي بهتر بڻائڻ جون پابند آهن.
* اهو بلڪل درست آهي تہ ملڪ جي معاشي ترقي ۽ عوامي فلاح لاءِ قدرتي/معدني وسيلن جي اهميت سڀ کان وڌيڪ آهي پر ان سان گڏ اهو بہ ضروري آهي تہ جتان اها قدرتي/معدني دولت نڪري رهي آهي ان جي آمدنيءَ ۾ اتي جي ماڻهن جو بہ حصو هجي ۽ اتي رهواسين جي مفادن، ترقي ۽ فلاح جو بہ خيال رکيو وڃي ۽ ان جو سندن عام زندگيءَ تي واضح اثر بہ نظر اچڻ گهرجي. کين معاشي ترقيءَ ۾ شراکت دار بڻايو وڃي.
* هن ڪيس جي سنوائيءَ دوران ان ڳالهہ جا چٽا ثبوت مليا آهن تہ وفاقي، صوبائي ۽ مڪاني حڪومتون اي اينڊ پي ڪمپنين کي قاعدن ۽ ضابطن جو پابند بڻائڻ

۾ ناڪام رهيون آهن ۽ ان سلسلي ۾ واضح ڪوتاهي نظر اچي ٿي.
* ڊي جي پي سي پاران (سي ايم اي 6508/2013) بابت جمع ڪرايل رپورٽ مطابق ان عرصي دوران اي اينڊ پي ڪمپنين ٽيڪي جي شرطن جي پابندي ڪرڻ جي حامي پري ۽ ان مد ۾ رقم جو ڪاٿو ڪروڙين آمريڪي ڊالر لڳايو ويو آهي جيڪا قاعدي موجب واسطيدار علائقن ۾ خرچ ڪرڻي هئي. وڌيڪ اهو تہ اي اينڊ پي ڪمپنين تي لاڳو سماجي پلائي وارن ڪمن جي شروعات جي سلسلي ۾ ايم اين پي آر پنهنجي پريزنٽيشن ۾ جيڪي انگ اکر ڇاڪايا آهن سي هن ريت آهن انهن ڪمپنين کي تيل جي رائلٽيءَ جي سلسلي ۾ جيڪا رقم ادا ڪرڻي هئي سا 160 ارب رپيا کان بہ وڌيڪ هئي ۽ ساڳي ئي مد ۾ گيس جي رائلٽيءَ جي رقم 260 ارب رپيا کان وڌيڪ هئي. جيڪا ملڪ جي مختلف ضلعن مان نڪرندڙ تيل ۽ گيس جي رائلٽيءَ جي سلسلي ۾ ادا ڪرڻي هئي. اها تمام ڳري رقم آهي ۽ تيل ۽ گيس پئدا ڪندڙ علائقن ۾ رهڻو صحت، پيئڻ جي صاف پاڻي ۽ تعليم جي صورتحال تي نظر وجهبي تہ ان رقم جي استعمال ۾ واضح بيقاعدگيون نظر ايندیون. اهو بيهر دهرائجي ٿو تہ ان رقم جو بيجا استعمال ڪيو ويو ۽ مقامي ماڻهن کي ان جو ڪو بہ فائدو نہ ٿيو. اهو تمام ضروري آهي تہ نہ رڳو اي اينڊ پي ڪمپنين کي ٽيڪي جي شرطن جو پابند ٻڌايو وڃي پر ان تي ڪڙي نظر بہ رکي وڃي. ڊي جي پي سي، صوبائي ۽ مڪاني حڪومتن سميت اهي سڀ ادارا جيڪي ان جي نگراني ڪرڻ جا ذميوار آهن تن کان ڪوتاهيون ٿيون آهن. هاڻي انهن مڙني ادارن ۽ انتظاميہ لاءِ ضروري آهي تہ انهن ڪوتاهين جو ازالو ڪن.
* آخرڪار عدالت ان نتيجي تي پهتي تہ اي اينڊ پي ڪمپنيون سماجي پلائي ۽ ترقيءَ جي سلسلي ۾ جيڪي ڪم ڪرائڻ جون پابند هيون سي پورا ڪرڻ ۾ ناڪام رهيون آهن. ان سلسلي ڊي جي پي سي اهو تسليم ڪيو تہ اي اينڊ پي ڪمپنين ۽ انهن تي نظر رکندڙ ادارن پلائي جي ڪمن تي ڪو خاص ڌيان نہ ڏنو ۽ اها خاطري ڪرائي تہ ان سلسلي ۾ آئندہ قاعدن ۽ ضابطن جي مڪمل پابندي ڪئي ۽ ڪرائي ويندي.

******